

juni  
**2018**

# DE ROSDOEK

**166**

**EEN BUZONDER  
HEER VOOR HET  
SINT-LUCIAGILDE**

Patrik Bierens

**HOUD VAN UW HOND,  
MAAR HOED U  
VOOR DE DUIVEL**

Harrie Grielen

**IN KANTONNEMENT MET  
EERSTE LUITENANT DIRK  
JOHANNIS TOLSMA (†1832)**

Bart Beex

**KNOEZELS**

Harrie Grielen

**FAMILIE WINTERMANS  
IN DUZEL**

Frans Teunis



*De Rosdoek is een uitgave van Heemkundige  
Studiekring "De Acht Zaligheden"*

ISSN 1384-086X

**EEN BIJZONDER HEER VOOR HET SINT-LUCIAGILDE**

*Patrik Bierens*.....**3**

**HOUD VAN UW HOND, MAAR HOED U VOOR DE DUIVEL**

*Harrie Grielen*.....**11**

**IN KANTONNEMENT MET EERSTE LUITENANT  
DIRK JOHANNIS TOLSMA (†1832)**

*Bart Beex*.....**15**

**KNOEZELS**

*Harrie Grielen*.....**24**

**FAMILIE WINTERMANS IN DUIZEL**

*Frans Teunis*.....**26**

*Foto voorpagina: Een korte pauze voor de soldaten*

**COLOFON**

DE ROSDOEK is een uitgave van Heemkundige Studiekring “De Acht Zaligheden”.  
Verschijnt 4 x per jaar. Volgende nummer in maart 2018.

**Redactie:**

K. Cornelissen, Eersel, 0497 - 512208

P. Frints, Eersel, 0497 - 512197

H. Grielen, Eersel, 0497 - 512897

A. Biezen, Eersel, 0497 - 513578

E-mailadres redactie: [h.grielen@gmail.com](mailto:h.grielen@gmail.com)

Lay-out, Jos Castelijns, Eersel, 0497-517569-jcgrafisch@chello.nl

**Secretariaat:**

E. Lavrijnsen, Bogerd 70, 5521 ML Eersel, 0497 – 843909

E-mail: [info@hskdeachtzaligheden.nl](mailto:info@hskdeachtzaligheden.nl)

**Website:** [www.hskdeachtzaligheden.nl](http://www.hskdeachtzaligheden.nl)

**Heemkamer:**

Gevestigd in Kempenmuseum De Acht Zaligheden, Kapelweg 2, 5521 JJ Eersel

**Contributie:**

€ 25,00 per jaar (€ 14,00 per jaar voor medelid op hetzelfde adres)

**Giften:**

De Studiekring is aangemerkt als Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI).

Bankrekening: NL83ABNA0624742407 t.n.v. De Acht Zaligheden te Eersel

**Mededelingen van het bestuur en/of agenda ALV ontvangt u per e-mail of zijn in te zien op onze website.**

# EEN BIJZONDER HEER VOOR HET SINT-LUCIAGILDE

## Inleiding

*Op 21 april 2018 is het precies 40 jaar geleden dat minister-president mr. A.A.M. van Agt tot heer van het Sint-Luciagilde van Steensel werd geïnstalleerd. Op het Catshuis wordt het kabinetsberaad onderbroken om het gilde uit Steensel te kunnen ontvangen. Slechts de marechaussee en de premier zijn zelf op de hoogte van de komst. De overige kabinetsleden kijken verbaasd naar het ongebruikelijke tafereel. Een dag later staat op de voorpagina van alle landelijke dagbladen een foto van de lachende premier die aan het vendelzwaaien is.*

Nu 40 jaar later is Dries van Agt nog steeds heer van het Sint-Luciagilde. Sterker nog, de relatie is de laatste jaren alleen maar hechter geworden. Van Agt komt graag in Steensel om 'tussen eigen volk te genieten van eigen dingen'. Tot dat eigen volk mag het Sint-Luciagilde zich rekenen. Minimaal eenmaal per jaar komt hij nog naar Steensel, wanneer er om zijn wisselschild 'Dries van Agt' wordt gestreden. Meestal rijdt hij dan nog zelf vanuit Nijmegen naar Steensel, ondanks dat het gilde iedere keer aangeeft dat ze hem wel op willen komen halen.



*Dries van Agt*

## Het begin

Het eerste contact wordt anderhalf jaar eerder gelegd in Eersel bij de installatie van zijn neef Hans van Agt tot burgemeester van Eersel. Op 6 november 1976 geven de gilden van de toenmalige gemeente Eersel een vendelgroet aan de nieuwe burgemeester. Dries van Agt is erg gecharmeerd van deze Brabantse traditie en hij spreekt dit uit tegen zijn buurman. Hij staat op dat moment naast Wim van Hooff, directeur van Wasserij Steensel en tevens hoofdman van het Sint-Luciagilde. De twee kunnen het erg goed met elkaar vinden en raken in een erg amicaal gesprek verwickeld.

Hierbij geeft Wim van Hooff aan dat het gilde nog op zoek is naar een nieuwe heer van het gilde. Een eretitel die refereert naar vroegere tijden toen er nog een band bestond met de kasteelheer. Dries van Agt weigert echter beleefd en geeft vriendelijk aan dat hij niet op het aanbod wil in gaan. Als minister van Justitie dient hij neutraal te blijven. De heer Van

Hooff is echter niet voor één gat te vangen en wil graag het volgende met de heer Van Agt afspreken. Mocht het CDA bij de komende Tweede Kamerverkiezingen de grootste partij worden en hij premier, zou hij dan niet op het aanbod in willen gaan? Van Agt antwoordt in een drieste bui: "Als ik minister-president word, dan komen jullie met zijn allen naar het Cats-huis." De afspraak wordt bevestigd met een stevige handdruk. Het zal zo'n vaart wel niet lopen, de verwachting is dat Den Uyl aan zijn tweede kabinet gaat beginnen.

## **De kabinetsformatie van 1977**

Dries van Agt wordt in december 1976 tot lijsttrekker van het CDA gekozen. Het is op dat moment een federatie van de partijen ARP, CHU en KVP die samen aan de verkiezingen deelnemen. Pas in 1980 zal het CDA daadwerkelijk een politieke partij worden. De verkiezingen van 25 mei 1977 verlopen voor het CDA niet zo voorspoedig. Het CDA behaalt 49 zetels, dat is precies een zetel meer dan de partijen vier jaar gezamenlijk behaalden. Het PVDA van Joop den Uyl wordt de grote winnaar van de verkiezingen met 53 zetels.

Joop den Uyl gaat dan ook op voor zijn tweede termijn als premier. Echter door de verstoorde relatie met de KVP in de voorgaande kabinetsperiode wil het maar niet lukken om een kabinet te formeren. Uiteindelijk smeden Dries van Agt en Hans Wiegel van de VVD een verbond en het eerste kabinet Van Agt is geboren. Op 19 december 1977 staat Dries van Agt te midden van zijn kabinet bij koningin Juliana op het bordes van paleis Soestdijk. Enkele dagen later krijgt hij een telefoontje uit Steensel of hij nog op de hoogte is van de afspraak die hij heeft gemaakt. Die afspraak is hij zeker nog niet vergeten.

## **21 april 1978**

Op vrijdag 21 april 1978 vertrekt er vanuit café De Schuur in Steensel in alle vroegte een volle bus van de firma Van Gompel uit Bergeijk met een groot aantal gildebroeders en pastoor Van Sambeek. Ook burgemeester Hans van Agt, wethouder van Maasakkers en gemeentesecretaris Kleijn zitten in de bus. Gildebroeder Harrie Jansen van het gelijknamige bouwbedrijf uit Steensel maakt filmpopnamen die sinds vorig jaar weer in het bezit zijn van



*Wim van Hooff, Dries van Agt, wethouder Van Maasakkers, burgemeester Hans van Agt*

het Stinsels archief. Op deze film van ongeveer 20 minuten is goed te zien hoe de gildebroeders de lange reis naar Den Haag maken en wat ze allemaal beleven op deze zonnige dag. Er wordt nog volop gerookt in de bus en in Den Haag worden eerst enkele portieken bezocht voor een nodige plaspauze.

Deken-schrijver Harrie Huijbers neemt het voortouw en maakt druk gebarend de nodige afspraken met de marechaussee en de Rijksvoorlichtingsdienst. Bij de grote poort die toegang biedt tot het terrein van het Catshuis wordt de opstelling voor de optocht geformeerd. Harrie loopt fier voorop gevolgd door de tamboers en klaroenblazers. Daarachter volgt Goof Fierloos als vaandrig met het vaandel van Sinte Lucij. Broer Jan Huijbers is op dat moment koning van het gilde en volgt samen met hoofdman Wim van Hooff en de rest van de overheid, zowel van het gilde als van de gemeente. De overige leden van het gilde en de vendeliers complementeren de stoet van meer dan vijftig deelnemers.

### **Kabinetsberaad**

Op dat moment is het kabinetsberaad binnen in het Catshuis nog volop aan de gang. De notulen van deze vergadering zijn nog niet openbaar dus we weten niet precies wat er op dat moment wordt besproken. Tijdens een interview dat voor het boek *Stinselse Croniecken* wordt gehouden met Van



*Doris Janssen, Harrie Huijbers, dr. Holtzer, Wim van Hooff, Dries van Agt en Jan Huijbers*

Agt, wordt toch gevraagd naar het onderwerp dat op dat besproken wordt. "Niemand (behalve de marechaussee en ik) wisten wat er gebeurde. Ik weet nog wel dat we in de raad spraken over de NAVO en de plaatsing van kruisraketten, een zwaar onderwerp, toen het Luciagilde binnen kwam met luid tromgeroffel. De vergadering werd geschorst, er was een toespraak van hoofdman Van Hooff en nadien een vendel hulde. Even was Sint-Lucia de heerseres over de natie!"

Op de film is duidelijk te zien dat de overige kabinetsleden erg verbaasd zijn over wat er gebeurd. Bekende namen uit die tijd zoals Wiegel (Binnenlandse Zaken), Albeda (Sociale Zaken), Andriessen (Financiën), Van Aardenne (Economische Zaken) en De Koning (Ontwikkelingszaken) vermaken zich prima met deze welkome afwisseling.

### **Plechtigheid**

Als heer van het gilde krijgt Dries van Agt een gildeonderscheiding en een

paars-groene sjerp omgehangen. Ook krijgt hij van het gilde een afbeelding van de Contente Mens cadeau. Tijdens zijn toespraak refereert hij naar de vele nevenfuncties die hij op dat moment bekleedt. "Gisteren heb ik me in het parlement nog moeten verantwoorden over mijn nevenfuncties. Toen kon ik natuurlijk nog niets zeggen over de mooie nevenfunctie die ik nu heb gekregen. Ik zie deze als een mooie erefunctie." Na zijn toespraak krijgt hij van vendelier Jan Peeters een vlag overhandigd en laat hij voor het oog van vele camera's zien, dat hij ook kan vendelen.

Na de korte plechtigheid verwacht het gilde weer naar huis te kunnen gaan. Niets is echter minder waar. Hoewel het nog vroeg op de dag is, zien we statige lakeien rond lopen met bier, fris en jonge jenever. In het voorjaarszonnetje is het goed toeven in de tuin van het Catshuis. Gildebroeders en leden van het kabinet zitten en staan gebroederlijk bij elkaar. Ook Van Agt laat zich niet onbetuigd en drinkt een borreltje mee. Op de film van Harrie Janssen zien we ook nog goed hoe de vergaderzaal er van binnen uit ziet. De beveiliging laat in die tijd nog veel te wensen over. De dossiers kunnen nog wel even wachten. Na de borrel gaat het gilde weer in op-tocht over de lange laan naar de toegangspoort van het Catshuis. De langer terugreis kan weer beginnen. De oudste inwoner van het dorp en lid van het gilde, Hein van Hout, ligt op de terugreis in de bus te slapen. Het was een enerverende dag.

Tijdens zijn premierschap houdt Dries van Agt een dagboek bij. Deze dagboeken zijn in 1982 door Vrij Nederland gepubliceerd. Over 21 april 1978 schrijft hij het volgende:

### **Vrijdag 21 april 1978**

*Vrijdag, een verrukkelijke dag. Warm zonnetje. Steeds meer komt tot mij de overtuiging dat Ome Joop een rare gedrevene geweest moet zijn, met zijn uitzinnig lange kabinetszittingen. Waarom zo veel tegelijk? Met beleid, rust en kalmte is de agenda minder belast. Daardoor een sublieme plechtigheid mogelijk van het Gilde van St. Lucie uit Steensel. Mijn lieve neef te zien aan het hoofd dezer vendelzwaaiers en schutters was een genot dat in de Haagse dreven te weinig wordt ervaren. De hoerakreten van mijn vrienden bewezen opnieuw dat het kabinet in dezen een eenheid begint te zijn, die zijn weerga niet kent: Aardenne zwaaide dat het een lust had, Frans A. balde de vuist en Klauw lachte voor het eerst sinds W. hem heeft berispt.*

*Bron: Speciale uitgave van Vrij Nederland 1982. Weekbladpers bv, Amsterdam.*

## 10 december 1978

Van Agt weet echter niet of hij een goede heer voor het gilde zal zijn. "Ik werd dan wel met een hoge eer bekleed, maar toch gekweld door het besef dat ik in Steensel niet genoeg aanwezig zou kunnen zijn. Dat ik een papieren gildeheer zou blijken. Dat berouw heeft diepe vormen aangenomen, ik voelde me schuldig."

Gelukkig voor hem heeft Steensel ook een tweede heer van het gilde. Op 5 maart 1977 wordt dr. P. Holtzer, neuroloog/psychiater in Eindhoven tot gildeheer benoemd. Dokter Holtzer wordt de titel van heer waardig bevonden vanwege zijn onvermoeibare inzet voor de medemens, waarbij door hem nooit op tijd of uur wordt gekeken. Een band met het gilde had de heer Holtzer gekregen via zijn vakantiehuisje op de Stevert. Dokter Holtzer wordt dus benoemd voor de verkiezingen van mei 1977. Zou Wim van Hooff ook het vermoeden hebben gehad dat Den Uyl de verkiezingen zou gaan winnen?

Sinds 1966 viert het gilde jaarlijks de feestdag van Sint Lucia op de tweede zondag in december. Ook op 10 december 1978 wordt deze feestdag in Steensel gehouden. De nieuwe heer vindt het zijn plicht om hierbij aanwezig te zijn en komt speciaal vanuit Den Haag voor de viering van deze feestdag naar Steensel. Heel Steensel is uitgelopen om te kijken of de beroemde gildeheer aanwezig is. Na afloop van de Heilige Mis loopt hij naast pastoor Van Sambeek in de optocht naar café De Schuur. Daar geniet hij nog van een echte Brabantse koffietafel. Hij komt te zitten naast Hein van Hout, de oudste inwoner van het dorp. Ook vermakelijk is het gesprek dat hij voert met oud-voorman van het gilde Willem Daniëls. Willem is gekluisterd aan een rolstoel en erg slecht te verstaan. Op de film is duidelijk te zien dat pastoor Van Sambeek als tolk fungeert. In zijn dagboek schrijft hij het volgende:

### **Zondag 10 december 1978**

*Zondag Feestelijke viering van het Luciafeest. Als Heer van het Gilde achter de mariekes en trommels en de pijpers de kerk binnengemarcheerd. Tot mijn ontsteltenis journalisten op de hoogmis. Hoe kan dat? Als ik rustig Heer van het Gilde van Sint Lucia wil zijn wil ik dat ook rustig zijn. Wat vervelend dat het onmogelijk is om in deze woelige tijden, waarin een vaste hand, die emoties als majesteitsschennis en gerommel rond de rechtspraak strak dient te houden, zich niet even een moment in Lof en Leut kan ontspannen zonder dat de persmusketen als insecten onwelkom aanwezig zijn. Strengere instructies zijn nodig. In het café met onze aller waardigste neef, tevens burgervader van dit*



*ware Brabantse stadje, en de notabelen, een smakelijke koffietafel. Fier zwaaien de vendels. En nog eens een vertoning van filmopnamen van mijn benoeming tot Heer van het Gilde, zoals gemaakt in de tuin van mijn Catshuis. Maar toch steeds weet ik die journalisten rondom mij. Vertegenwoordigers van een meute, en het is alsof ze me na een jaar nog dichter omknellen dan toen ik twaalf maanden geleden het zwalkende roer van het logge schip van staat in handen nam. D. en Gr. bellen voor een klein reünietje?  
Bron: Speciale uitgave van Vrij Nederland 1982.  
Weekbladpers bv, Amsterdam.*

## **De jaren daarna**

Het Steenselse gilde wilde al bij aanvang niet dat Dries van Agt zich verplicht zou voelen om steeds bij alle activiteiten aanwezig te zijn. Dit blijkt ook onmogelijk te zijn wanneer Van Agt na zijn carrière als minister-president eerst Commissaris van de Koningin in Noord-Brabant en later de speciale afgezant van de EU in Japan wordt. Dezelfde functie voert hij daarna nog jaren uit in de Verenigde Staten, zodat hij vrijwel niet meer in Nederland is. De relatie raakt wat in een slop.



*Zelf het eerste schot lossen*

De ex-premier heeft het beschermheerschap echter nooit als een verplichting gezien. Na het overlijden van dr. Holtzer in 2006 besluit hij om het gilde weer meer te gaan ondersteunen. In het interview in de Stinselse Croniecken zegt hij daarover: "Na het overlijden van de andere heer van het gilde, dr. Holtzer, vond ik het mijn plicht om me meer in te gaan zetten voor de guld. Het gilde voelde toch wat verweesd aan door het wegvallen van hun heer. Dus ben ik gretig op de aankoop van een schild ingegaan om mijn geweten te sussen."

## **Wisselschild Dries van Agt**

Sindsdien wordt er jaarlijks in oktober om het wisselschild 'Dries van Agt' geschoten. Traditioneel schiet men bij het Sint-Luciagilde met de kruisboog. Voor het schieten van dit schild wordt gebruik gemaakt van het geweer. Het schild bevat de tekst 'Vrede door recht' en toont een afbeelding van het Vredespaleis in Den Haag.

Bij het verschieten om het schild in 2014 draagt hij voor de wedstrijd het volgende gedicht voor. Een gedicht dat mooi de relatie tussen Dries van Agt en gilde Sint-Lucia symboliseert.



*Het gebeurde ruim dertig jaar geleden  
dat het Gilde kwam aangetreden  
bij het Catshuis tijdens een vergadering van de ministerraad  
even werd Sint Lucia toen heerseres van onze staat.*

*Ja, even werd Steensel het hart van de natie  
en Kempenland kwam in het volle licht.  
De vendeliers brachten hun groet met zwier en gratie,  
fier toonde de Guld zijn eeuwenoude gezicht.  
Op die dag ben ik verheven tot Gildeheer  
Lucia kreeg ik er dus als doopnaam bij.  
Is er voor een ware Brabander groter eer?  
Dankbaar schenk ik dit wisselschild voor de schutterrij.*

*Jaarlijks zal dit de inzet zijn van een edele strijd  
te leveren in blijvende verbondenheid.  
Mogen vrede, vreugde en zegen u worden gegeven:  
van harte wens ik ons gilde een onverwoestbaar leven.*

## **Kringgildedag**

In 2016 viert het gilde Sint-Lucia haar 300-jarig bestaan met een Kringgildedag voor gildes van de Kring Kempenland. Als eerbetoon aan Harrie Huijbers besluit het Stinsels Archief een boek over de geschiedenis van Steensel te schrijven. Aan Dries van Agt wordt gevraagd of hij het voorwoord wil schrijven. Natuurlijk is hij daartoe bereid. Met liefde schrijft hij over de Steenselse mens. Ook zijn interview met Leny Schulte wordt in het boek 'Stinselse Croniecken' overgenomen.

Op 5 juni tijdens de koffietafel van de Kringgildedag overhandigen wij Dries van Agt het eerste exemplaar van ons boek. In de zaal zitten de overheden van 53 verschillende gilden uit de Kempen. Ademloos luisteren ze naar Dries van Agt wanneer hij begint te vertellen over die bewuste vrijdag in april 1978.

"Ja beste mensen, dat was me wat daar op het Catshuis. U moet weten dat het kabinet op dat moment een behoorlijk chaos was. Het waren een stel hanen en we hadden slechts één hen (red: minister Til Gardeniers) in ons midden. De één wilde



*Samen met bisschop De Korte tijdens de koffietafel*

Rusland binnen vallen, de ander had weer wilde plannen voor de economie. Kortom: het was een behoorlijke puin hoop. En toen kwam het gilde van Sint Lucie uit Steensel met tromgeroffel over de laan van het Catshuis. Het werd muistil in het kabinet. Zo iets hadden ze nooit gezien. Daarna is het alleen maar beter geworden met het kabinet. Sterker nog: u hebt wel kunnen lezen dat we elkaar nog steeds regelmatig zien. Kortom beste mensen, het gilde van Sint Lucie heeft waarlijk de natie gered.”



*Roeland van Hooff, Dries van Agt en Leny Schulte*

## **Ter afsluiting**

“Naarmate je ouder wordt, word je melancholischer. Herinneringen aan vroeger komen sterker naar voren. Je bent bezig met afscheid nemen van het leven”. Tijdens het interview vragen we hem welke groten der aarde het meeste indruk op hem hebben maakt. Net als bij het programma ‘Kijken in de ziel’ noemt hij de Helmut Schmidt de bondskanselier van Duitsland en Leo Tindemans, de premier van België. Terugkomend op dit onderwerp besluit hij het interview: “Ik zou niet meer bij de groten der aarde willen zijn. In de Kempen daar voel ik mij pas echt thuis, bij deze mensen in deze omgeving. Met een kopje erwtensoep en zo’n mooi weer, wat zou een mens zich nog meer wensen.”

Bronnen:

- Stinselse Croniecken, Ik zie mezelf als Kempenaar, interview met Leny Schulte, 2016
- Stinselse Croniecken, Gilde Sint-Lucia, Patrik Bierens, 2016
- Dagboek aantekeningen van A. van Agt, Vrij Nederland, 1982
- Film Harrie Janssen over 21 april 1978
- Polygoonjournaal over 21 april 1978

## HOUD VAN UW HOND, MAAR HOED U VOOR DE DUIVEL

*Zoeken op Internet is een "must" voor bijna alles. Snuffelend in je vakgebied kun je er dingen tegenkomen die je zo maar een lijntje geven naar heemkunde en dan speciaal naar volksverhalen. Remco Sleiderink\*1968 is hoogleraar aan de Universiteit van Antwerpen. Hij publiceerde onlangs<sup>1</sup> een vermakelijk verhaaltje uit de Middeleeuwen. Dat staat hierna met daarna een kleine uitbreiding naar soortgelijke verhalen uit onze eigen omgeving.*

In 1305 was er in Diest een rijke man die veel plezier had met zijn hondje. Iedereen in zijn huis moest doen wat het hondje wilde. Hij knuffelde en kuste het. Hij had het zo lief, dat hij alles zou doen om het te behagen. De man vergat alles als hij bij zijn hondje was. Zelfs als hij in de kerk zat, kwam het hondje dikwijls naar hem toegelopen. De man vergat dan tijdens de mis aan God te denken en op Hem te vertrouwen. Dat gebeurde elke keer als hij het hondje zag. Zo zeer was hij eraan gehecht. Op een dag werd die man erg ziek en het hondje was daar verdrietig om. Het blafte en jankte. En toen die man gestorven was, wilde het hondje niet van zijn zijde wijken. Uiteindelijk moest men het naar buiten jagen. Toen het lichaam naar de kerk werd gedragen, volgde het hondje en het bleef maar janken. Toen de man begraven was, bleef het hondje op het graf liggen. Niemand kon het eraf halen en zo lag het daar de hele dag tot diep in de nacht.



Maar die nacht ontstond er in Diest een brand waarbij veel huizen afbrandden. Toen de bewaker de klokken wilde luiden om alarm te slaan, zag hij veel grote honden liggen op het graf van die man. Die honden waren groot, zwart, huiveringwekkend. Uit hun ogen schoot vuur, zo vreselijk en gloeiend dat de bewaker ervan overtuigd was dat de kerk zou afbranden. Hierdoor werd hij zozeer verschrikt en angstig dat hij niet meer in staat was de klok te luiden, of toch niet meer dan drie of vier keer. Hij kon niet meer bewegen van angst en stierf binnen een week. Wat hem overkomen was, vertelde hij in zijn biecht aan een kapelaan, die hem verbod het rond te vertellen. Maar toen de bewaker doodging, vertelde de

1 In Neerlandistiek dd 12 maart 2018 met een vertaalde passage uit Lodewijk van Velthem, Voorzetting van Jacob van Maerlants Spiegel Historiae. Vijfde partie, boek 4, vs. 4150-4255.

kapelaan het geheim aan zijn gezellen, zodat het verhaal zich toch onder de mensen verspreidde. Maar men durfde het verhaal niet openbaar te maken omdat die man een belangrijke persoon in de stad was geweest. Dames en heren, jullie genieten zozeer van jullie honden dat jullie het onheil niet zien. Jullie spreken met de hondjes en maken plezier, maar daardoor vergeten jullie je goed te gedragen in huis, op straat en in de kerk en jullie verwaarlozen alle goede werken. De een spreekt dan openlijk tot de andere: 'Uw hondje heeft glad haar, hangende oren en een klein hoofd. Heeft het ook een platte neus en ranke benen?'

'Jazeker, het is zo sierlijk en zijn lichaam heeft zo'n edel voorkomen. Het is het mooiste hondje dat ik ken. Ik zeg u, ik ben er verliefd op!' 'Oh God, het is normaal dat u het liefhebt. Als ik een hondje had dat er zo uitzag, ik zou het ook uitermate liefhebben.

Ach, dames en heren, wees op uw hoede dat de honden u niet van het rechte pad afbrengen zoals het hondje van die man waarover ik vertelde. 's Nachts ging dat hondje ten onder met die grote zwarte honden. Men heeft het nooit teruggevonden. Er werd gefluisterd dat de duivel in dat hondje schuilde. Ik denk dat dat klopt vanwege die grote honden die in 's nachts kwamen. Ik vermoed dat het hondje met die grote zwarte honden is meegegaan.

Tot zo ver de vertaling uit het Middelnederlands. Ook voor de lezer van 2018 is het wel duidelijk: Lodewijk van Velthem (ca.1300) geeft een waarschuwing - vergeet in je leven God niet ! - maar hij drijft in feite tegelijk ook subtiel de spot met diegenen die al te grote, overdreven liefde hebben voor een dier. Dat is opvallend. In die tijd werd er bepaald anders tegen 'het dier' aangekeken en er ook heel anders mee omgegaan dan in onze tijd.

## **Duivels en demonen**

Volgens de christelijke geloofsleer kwamen engelen in opstand tegen Gods heerschappij. Ze werden verslagen en voor straf eeuwig uit de hemelse heerlijkheid verbannen. Als tegenpool van de (trouwe) engelen en vijand van de Schepper vestigden de oproerlingen zich op aarde: de duivels. Hun trouweloze karakter maakte hen niet alleen tot vijand van God, maar vooral tot permanente verleider van de mens. Ze loerden op zijn zwakheden waardoor hij tot zonde zou vervallen. Duivels zijn dan ook altijd om je heen. Zo voelde de middeleeuwer het. Voor de moderne mens is dat soms niet anders, maar onze duivels zijn dan toch van een andere orde.

De middeleeuwse samenleving was niet alleen maatschappelijk (standen, gilden) streng geregeld, maar ook godsdienstig strak geordend. Daarbij moet bedacht worden, dat in de vroege middeleeuwen (ca. 800-1100) de

kerk een snelle ontwikkeling doormaakte. Dat gebeurde met name doordat Germaanse stammen zich bekeerden tot het nieuwe geloof. Het is bekend dat de kerk veel voorchristelijke feesten en gebruiken heeft overgenomen in zich opgenomen. De Germanen hielden er veel demonen op na, goede en slechte. Ze bepaalden niet alleen hun seizoenen, maar ook hun dagelijks leven. De duivel is er ook in de Bijbel en in het Nieuwe Testament. Het mag dus niet echt verwonderen, dat de 'link' demonen/duivels snel werd gelegd en de gelovige middeleeuwer ervoor op zijn hoede was.

## **Verschijsning als levend wezen**

Alsof het voor de mens al niet moeilijk genoeg was om rechtschapen en eerlijk door het leven te gaan, legde duivel voortdurend zijn listen en lagen. Dat deed hij niet alleen door op de meest onverwachte momenten met verleidingen te komen, maar ook doordat hij daarbij elke vorm kon aannemen die hij wilde: mens of dier. Voor zover het een mens betrof, was er wel een beperking: zijn menselijke vorm zou altijd onvolmaakt zijn. Immers, alleen de mens was geschapen naar Gods beeld en gelijkenis en dat kon de duivel niet. In het bekende vroeg 16de eeuwse mirakelspel Mariken van Nieuweghen is de duivel een charmante jongeman - Moenen – maar hij heeft slechts één oog. Dat die lieve Mariken er toch intrapt, is niet háár schuld, maar veel eerder bewijs van des duivels doortraptheid. Anders lag dat voor de dierlijke vorm. Die kende voor de duivel geen beperkingen en dus zien we die in veel soorten, te beginnen met de slang die Eva in het aards paradijs verleidt. Verleidelijk zou het ook zijn om verder te gaan met al deze bijzondere diervormen waarin de duivel zich kon vertonen. Dat zou hier veel te ver voeren. Daarom nu snel naar zwarte honden in de volksoverlevering om ons heen.



## **Rijke bron van volksverhalen**

Wie wil weten of er ook in de Kempen zulke verhalen over een zwarte hond bestaan, gaat allereerst zoeken in de archieven van het Meertens Instituut in Amsterdam. Dat kan digitaal en het is een feest!<sup>2</sup> Eerder schreef Sinninghe een Sagenboek<sup>3</sup> en publiceerde Ben Janssen ook Sagen en legenden<sup>4</sup>. Geen van beide kan uiteraard tippen aan wat inmiddels nu in

2 Nederlandse Volksverhalenbank

3 Sinninghe J.R.W., Noord-Brabantsch Sagenboek. Scheveningen, z.j. Uitgeversbedrijf "Eigen Volk" (Jaren '40 !!)

4 Janssen B., Het dansmeisje en de lindepater; Sagen en legenden uit Kempen, Meierij en Peel. Maasbree 1978.

het Meertens Instituut voorhanden is, met dank aan de digitalisering! Voor de aardigheid toch eerst een zwarte hond-sage uit het boek van Sinninghe.

*Een kolenbrander, die in het Mastbosch te Ginneken woonde, had zeven vreemdelingen, die van den baan naar Breda waren afgedwaald, en 's nachts bij zijn hut hadden aangeklopt, vermoord. De achtste ontkwam en ijldde naar de stad, naar de heeren van den gerechte. Het proces was kort; voor den moordenaar werd bij zijn hut een galg opgericht. Hij bleef echter ontkennen. Nog toen hij onder de galg stond, zwoer hij een vreeselijken eed: "Als ik 't gedaan heb, mogen de dooden tegen mij getuigen en de duivel mij meevoeren naar de eeuwigheid." En zie, daar opende zich de aarde. Zeven gebalde vuisten staken uit den grond op. Zoo ontstonden de Zeven Heuveltjes. Een pekzwarte hond vloog uit de bosschen, greep hem aan en voerde hem mee naar de eeuwigheid<sup>F</sup>.*

Naast voorbeelden uit Middelbeers en Oerle heeft de Volksverhalenbank een ook een tweetal uit onze zeer nabije omgeving:

Twee boeren uit Duizel wandelden eens 's avonds rond tien uur over een bosweg. Toen ze voorbij het kerkhof kwamen, kwam er plotseling een grote zwarte hond aan, met gloeiende ogen en opengesperde bek. De hond, die steeds groter werd, bleef achter de beide mannen aanlopen. Of de mannen nu naar links of naar rechts uitweken, stil stonden of er een vlugge pas inzetten, de hond bleef hen volgen. Tenslotte kwamen ze aan hun woning en plotseling was de hond verdwenen. Maar de beide boeren bleven nog wekenlang aan het voorval denken.

In Hapert wandelde een man door de Kapelstraat. Plotseling stond een grote, zwarte hond voor hem, met lange haren en vurige ogen. Gelukkig hield de man zijn hoofd koel en zei moedig:

Ben je de duivel, dan wikt (wijk)

Ben je van God, dan sprikt (spreek)

En de hond ging uit de weg en viel de man niet meer lastig.

### **En hoe nu verder?**

Wel, dat is na dit alles nu niet moeilijk meer : gewoon van uw hond (blijven) houden en op uw hoede (blijven) zijn voor andere honden, vooral als ze zwart zijn, want je weet toch maar nooit . . .

Harrie Grielen

5 Sinninghe, a.w. p.141. Ook op p.139-141 een ander zwarte hond verhaal uit omgeving Ulvenhout/Chaan.

## **IN KANTONNEMENT MET EERSTE LUITENANT DIRK JOHANNIS TOLSMA (†1832)**

*Op 23 maart 1832 om 9 uur 's-ochtends overlijdt de in Hoogeloon ingekwartierde 38-jarige eerste luitenant Dirk Johannes Tolsma. Bij koninklijk besluit van 26 december 1830 was hij ingedeeld bij de 1ste compagnie van het 2de bataljon van de 1ste afdeling Friese Mobiele Schutterij. Zijn compagnie bestaat uit vrijwilligers en vertrekt begin 1831 uit Leeuwarden. Na opmars naar de Belgische grens raakt de 3de divisie, waarvan ook Tolsma cum suis deel uitmaakt, betrokken in bloedige gevechten. De Friezen treden onstuimig in het strijdgewoel met jachtmessen in een gevecht van man tot man. "Zij hebben geen politesse, zij slaan met kolven en steek met messe" met grote verliezen tot gevolg.*

*Tolsma raakt gewond op 12 augustus. Met in het zicht Leuven wordt men, ongedekt en in de nabijheid van vijandelijk geschut, onder schot genomen door 12- en 14-ponders. Verward trekt men zich terug. "Op deze kleine retraite werd, -behalve eenige schutters, die gekwetst werden of sneuvelden,- den 2den luitenant der 6de compagnie Tolsma door een 12 ponder, welke zijne kracht reeds had verloren, den arm geblesseerd, zoodat hij tot eene ongelooflijke dikte opzwol". Aldus Cannegier in Grootvader's Glorie. Het metalen kruis zal hem worden toegekend. Diezelfde vrijdag dag was bij de strijdende partijen de schikking met de toekijkende grote mogendheden doorgedrongen dat de volgende dag de stad ontruimd zou zijn zodat de Nederlanders, symbolisch, de stad zouden kunnen binnentrekken om vervolgens, 'eervol', terug te keren naar de overzijde van de demarcatielijn. Einde strafexpeditie.*



Slag bij Leuven - Rijksmuseum



## 'Gevallen' in Hoogeloon

Een half jaar later, op 27 maart 1832, noteert de pastoor van Hoogeloon in het begraafregister de teraardebestelling van Dirk (correspondentie Martin Hurkmans, Hoogeloon 2017). Drie dagen later laat zijn moeder, weduwe Hiskes Doedes, via de Leeuwarder Courant weten dat haar op de dag van de begrafenis het treurige bericht bereikt heeft dat haar zoon, "na een ongesteldheid van twaalf dagen", in Hoogeloon is gestorven, "nalatende een minderjarige dochter". Dirk is katholiek, zijn thuisfront is in het verre Friesland. Wat ligt meer voor de hand dan hem ter plaatse te begraven? Zijn begrafenis attendeert ons op het feit dat menig 'vreemd' militair in de jaren 1831-1839 zijn laatste rustplaats gevonden moet hebben in Brabantse bodem. Heeft Dirk ons wellicht ook wat te verhalen over de levensomstandigheden in zijn laatste dagen?

Tolsma is niet de enige gekantonneerde militair die tijdens de jaren van afscheiding van België overlijdt in de gemeente Hoogeloon. De eerste is Amsterdammer Lodewijk Horn, fuselier bij de zevende afdeling infanterie, overlijdend op 16 december 1831. In 1832 worden aanvullend 8 akten van overlijden van militairen opgemaakt. In 1832 is het aantal overlijdensakten één-derde hoger dan gemiddeld in de periode 1830-1839; 1 op de 5 overledenen is in dat jaar een militair. Wat is hier gaande? Is Hoogeloon een uitzondering?

Kijken we naar het aantal overlijdens in de gemeente Eersel in de periode 1830-1839 dan constateren we ook daar een oversterfte in de jaren 1830 en 1831. Maar wat vooral opvalt, is de oversterfte van 70% in het jaar 1834 ten opzichte van het gemiddelde over de periode 1830-1839. Het ligt voor de hand hier te denken aan cholera waarvan het bekend is dat het opnieuw heerst in dat jaar. Slechts 5 militairen komen in de registers voor in de beschouwde periode; waarvan ook nog eens 2 die in dit kader buiten beschouwing gelaten moeten worden omdat ze niet actief in militaire dienst zijn maar met groot verlof. De rest overlijdt gespreid over de jaren.



Nemen we een kijkje in de gemeente Vessem, zien we vooral in de jaren 1831-1834 een oversterfte. In de gehele periode 1830-1839 overlijden 4 gekantonneerden, ook gespreid over de jaren. In de gemeente Bladel zien we, met een rela-

tief lage sterfte in de eerste jaren opklimmend naar een oversterfte in 1835 en 1837, een ander beeld. Slechts een viertal van de in tien jaar overledenen is militair. Twee hiervan zijn elders gekantonneerd en de andere 2 zijn in het molenwiel van de Hapertse molen verdronken huzaren.

Samenvattend moeten we concluderen dat in de omringende gemeenten geen met de gemeente Hoogeloon vergelijkbare sterfte van militairen in kantonnement valt te constateren. Noch in het jaar 1832, noch in de rest van de kantonneringsjaren. Wel lijkt de sterfte in de eerste jaren van de mobilisatieperiode ongunstig te zijn verlopen voor de burgers, uitgezonderd de gemeente Bladel.

### **Gezondheid militairen 1831-1839**

Laten we nog verder uitzoomen dan Hoogeloon en omringende gemeenten. Vanaf 9 september 1830 zijn er van het veldleger tweewekelijks sterktestaten met aantallen officieren en manschappen opgemaakt. Vanaf 17 oktober werden eveneens genoteerd aantallen present, opgesplitst naar onder de wapenen en ziek in kantonnement, en absent, gesplitst in 2 subgroepen: in hospitaal óf vermist, met verlof e.d.. Direct na de tiendaagse veldtocht (van 2 tot 12 augustus 1831) en na demobilisatie van de schutterij werd geen staat opgemaakt. In het begin weerspiegelen de staten, als gevolg van de opstand, vooral de verbrokkelde staat van het ineengestorte leger. Daarom laten we de gegevens tot begin 1831 buiten beschouwing. Daarna tonen de staten de snelle opbouw van een veldleger. Met als aantallen manschappen aan het begin van het jaar:

Op 28 juli 1831, aan de vooravond van de tiendaagse veldtocht, is een sterkte bereikt van 32508 manschappen en 1068 officieren.

De staten geven de omvang van het veldleger, én wat daarvan direct inzetbaar is. Zij geven ons geen inzicht in sterfte onder militairen maar wel in aantallen zieken in kantonnement en in hospitaal. En daarmee, indirect, van hun gezondheidssituatie.

Kijken we eens naar onderstaande grafiek gebaseerd op gegevens per 10.000 manschappen in het veldleger actief, d.w.z. exclusief verlofgangers, vermisten e.d. Hierbij zij aangetekend dat bij 'vermisten' gedacht moet worden aan

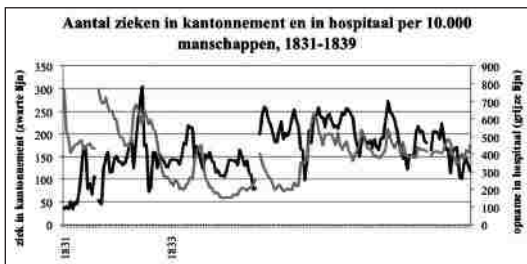
<b>1831</b>	13308
<b>1832</b>	44609
<b>1833</b>	50831
<b>1834</b>	47241
<b>1835</b>	56184
<b>1836</b>	56036
<b>1837</b>	57197
<b>1838</b>	58718
<b>1839</b>	59819

hen die zonder opgaaf van reden afwezig waren en die na overschrijding van een bepaalde termijn als gedeserteerd werden beschouwd.

Van de gekantonnerde soldaten was altijd wel 1-2 procent ziek. Dat liep op tot meer dan 3% op het moment dat een epidemie, zoals cholera, heerst. In het hospitaal opgenomen is over de gehele periode genomen meer dan het dubbele aantal van dat van zieken. Direct na de tiendaagse veldtocht is er een vrij groot aantal opgenomen. Geruchten over besmette Belgische drinkputten worden niet bevestigd met grote aantallen ingekwartierde zieken. In de lente van 1832 neemt het aantal zieken en opnames toe, tot in de zomer de uitval aan soldaten een maximum bereikt als ongeveer 9 % van het leger niet in staat is ingezet te worden. Dit is ook het moment dat de opnamecapaciteit in de reguliere hospitaalen bereikt wordt en tijdelijke opnamevoorzieningen lokaal ingericht worden, vooral in schoolgebouwen. Dan zal er ook een tekort gedreigd hebben of zijn geweest aan gekwalificeerd personeel.

We mogen concluderen dat in 1832 de gezondheidssituatie van de militair te wensen overliet. Vele ontberingen waren hun deel. De ziekenverzorging werd stevig op de proef gesteld. Vanaf 1832, richting de gedeeltelijke demobilisatie in 1834 en de daarna te constateren opgaande golfbeweging, lijken extreme omstandigheden minder aan de orde. De rust, zo al niet verveling, gaat de kantonnering van de wel gemobiliseerde militairen kenmerken. Een meer ontspannen houding zou, in ieder geval deels, de verklaring kunnen zijn dat vooral het aantal zieken structureel op een hoger niveau komt te liggen. Dan wel dat ten tijde

van militaire spanningen het ziekmelden en laten opnemen in een hospitaal getemperd werd. Die spanning lijkt overigens met de val van Antwerpen eind 1832 al in belangrijke mate verdwenen. Verzoeken om tijdelijk verlof werden daarna gemakkelijker gehonoreerd.



### Inkwartiering en voedselvoorziening in Hoogeloon 1831-1832

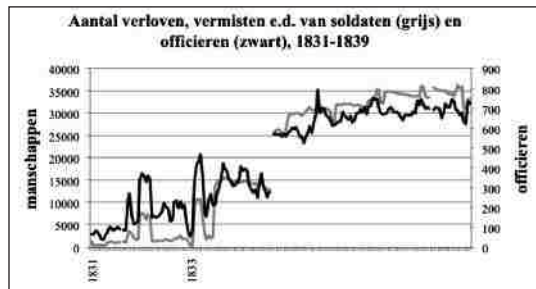
Interessant is het jaarverslag 1831/1832 van de gouverneur van de provincie, waar hij stelt dat veel kwaadaardige ziekten met dodelijke afloop heersten: tyfus, pokken, 'kwaadaardige en vermomde moeraskoorts' en ontstekingen van de borstholten. De geneeskundige commissie wijst op: "1. Het slechte voedsel, hetwelk den landsman gebruikte, als het

beter voedende aan de bij hem gehuisveste militairen toegedeeld hebbende, en zich zelve, ook om de duurte der levensmiddelen, met minder goede spijzen hebbende beholpen, 2. De door de inkwartiering vermeerderde ophoping van vele mensen in bekrompen woningen, 3. Gebrek aan tijdige hulp in vele plaatsen daar ook onderscheidene civiele geneesheren tijdelijk tot de militaire geneeskundige dienst zijn overgegaan, doch meer voornamelijk, 4. De zachte winters van de vorige jaren en de veelal vochtige gesteldheid van de dampkring vermeerderd door de uitdamping en door de zomerhitte opgehaalde uitvloeisels der doorweekte gronden bij stilstaande wateren, waarbij nog komt de mindere stormwinden en onweersvlagen tengevolge waarvan de schadelijke stoffen in den dampkring opgeheven niet genoegzaam verspreid zijn”.

De eerste twee gegevens, de inkwartiering en de voedselvoorziening, vragen nadere beschouwing. Zeker voor wat betreft de begintijd van de inkwartieringen wanneer beide zaken nog op elkaar afgestemd moeten worden. Hoe stond het daarmee in de gemeente Hoogeloon?

Na de tiendaagse veldtocht werd inkwartiering structureel. Een vergoeding betekende voor de gastheer of -vrouw een aanvullend inkomen, maar militairen zullen ook het betere voedsel verlangd hebben. En eenmaal door de voorraad heen, werd overgeschakeld op minder of relatief duur aangekocht voedsel. Dat zal nogal eens problematisch geweest zijn in meer geïsoleerde gemeenschappen en geleid hebben tot spanningen binnen bijvoorbeeld Hoogeloon. De militaire leiding wordt er door burgemeester Meyer in november 1831 op gewezen dat 288 man infanterie en een detachement huzaren de draagkracht van het dorp Hapert met een bevolking van 343 zielen v er te boven gaat. Hij verzoekt een honderdtal te sturen naar het inkwartieringsvrije Dalem.

Manschappen en onderofficieren zijn ingekwartierd bij de gewone burger. Officieren bij de beter gehuisveste families, de predikant en de pastoor. Op 14 december 1831 wordt onderstaande staat opgemaakt. Hebben we het niet over de paarden die ook gevoed en gestald moeten worden.



Begin december grijpt de burgervader opnieuw desperaat naar de pen.

In de kommen van Hoogeloon en Hapert zijn dan al een paar maanden de staf en 3 compagnieën van de 7de afdeling geplaatst. Problemen geeft dat in het bijzonder in Hapert waar de minder vermogende ingezetenen 3 tot 5 en de meest gegoede 15 tot 20 man in kwartier hebben. Ook deze keer het verzoek er 100 naar de rijkste boeren op Dalem te sturen. Hij wijst er op dat de bewoners gewoon zijn niet meer aardappelen en andere vruchten te telen dan benodigd voor eigen gerief. De inkwartiering is een ondragelijke last voor de bewoner, en voor de soldaat even nadelig. De ondergang van ingezetenen dreigt. Meyer meldt dat inwoners uit nood have, foerage, landbouwgereedschappen en huismeubelen verkopen om tijdelijk te verhuizen naar minder belaste gemeenten.

In de tweede helft van 1832 herhaalt zich deels het voorgaande. De kolonel van de 3de brigade van de reserve-divisie krijgt te vernemen dat Hoogeloon 587 zielen telt waarvan 39 onvermogen en 149 behoren tot de 'geringste middelstand', vrijwel allemaal boeren die 1 of 2 koeien hebben. Men voelt zich overladen met 20 officieren en 507 onderofficieren en manschappen, en de inwoners zijn niet meer in staat hun bedrijf naar behoren uit te oefenen. Door de inkwartiering heeft men in de herfst van het vorig jaar niet het gebruikelijke areaal rogge kunnen inzaaien. Hapert wordt geschetst als een van de armoedigste dorpen van de hele omtrek waar niet meer dan 2 huizen zijn, en wel die van de pastoor en die van de schoolmeester. Slechts een enkele boerderij heeft een vertrek meer dan het woongedeelte, vaak ook nog eens voor knecht of meid.

Declaraties voor geleverde goederen en diensten ten behoeve van ingekwartierde militairen lopen via de gemeentekas. Menigmaal wordt niet alleen voor transport van goederen maar ook van zieke militairen naar onder andere Den Bosch en Eindhoven voerman, kar en paard beschikbaar gesteld door de plaatselijke bevolking. In september 1832 worden de scholen van Hoogeloon, Hapert en Casteren ingericht voor de verzorging van (militaire) cholera-patiënten. De militaire hospitalen zijn korte tijd overbelast.

	Zielen	Ingekwartierden
Dorpsstraat	423	227
Hoogcasteren	164	105
Kerkeind	301	269
Dalem	142	0
Casteren	264	182

Gekantonneerd militair Cannegieter schetst in zijn dagboek de huisvesting in de Acht Zaligheden, de acht dorpen die bekend staan als de ellendigste dorpen van Noord-Brabant, waar hij alom zag "van tenen gevlochten

en met klei ingesmeerde hutten, waarin huisgezinnen vol kinderen, welke als varkens in hun kotten onder elkaar doorkropen. Vader en moe-

der gaven hun kinderen in morsigheid niets toe, maar hoewel armoede hier zijn troon scheen gevestigd te hebben, zaten zij opgeruimd en vrolijk hun in olie gebakken roggepannenkoeken en hun waterpap te eten". Maar, zo vervolgt hij, "Opgeruimder en vrolijker misschien dan op dat ogenblik alle vorsten van Europa, rondom hun welbereide tafel, voorzien van de uitgezochtste spijzen."

### **"na een ongesteldheid van twaalf dagen"**

Na alle omzwervingen nu weer terug naar Hoogeloon, naar 1831/1832 en Dirk Tolsma. In eerste instantie zou je in zijn geval kunnen denken aan een overlijden als vervolg op verwondingen opgelopen tijdens de tiendaagse veldtocht. Niet zo waarschijnlijk, gezien de tijd die sindsdien verlopen is. Dan komt in beeld een ziekte als cholera. Daarvan is bekend dat deze heerst in 1832. Doch dat kan eerst een verklaring bieden voor overlijdens voorbij halverwege 1832 als de ziekte in Nederland uitbreekt. Daarenboven is de periode van ziekteverschijnselen in geval van cholera slechts enkele dagen. Gezien 'een ongesteldheid van twaalf dagen', zoals vermeld in het overlijdensbericht, zou men eerder moeten denken aan bijvoorbeeld buiktyfus. Zo wordt vanuit de epidemiologische hoek bevestigd. Buiktyfus wordt veroorzaakt door de bacterie *Salmonella typhi*. De besmetting vindt plaats in het maag-darmkanaal door het consumeren van (fecaal) besmet voedsel of water. Vliegen en andere insecten kunnen de verwekker overbrengen van feces naar voedsel en drank. Voedingsmiddelen als ongekookt water, rauwe melk, ongeschilde of ongewassen groenten of fruit worden als bron aangemerkt. In het bijzonder voor hen die van buiten een endemisch gebied komen. Een verminderde afweer verhoogt de kans om de ziekte op te lopen. Met het



*Brabantcollectie Universiteit Tilburg*

doormaken van buiktyfus bouwt men in de regel immuniteit op. Hygiëne is belangrijk. Op het Kempisch boerenerf zal deze in die tijd veelal te wensen hebben overgelaten. Zeker als je bedenkt dat menselijke uitwerpselen en mest op het erf verzameld werden, mogelijk ook nog eens verspreid over gewassen. En de waterput was bij dit alles nabij. Militairen zullen maar al te vaak verbleven hebben waar ook de dieren gestald waren, en voedsel en drinken, soms heimelijk bemachtigd, zal niet altijd juist voorbehandeld zijn. De mogelijke gevolgen voor in ieder geval Tolsma, zo lijkt, laten zich suggereren.

### **Tolsma's laatste rustplaats**

Soldatengraven waren in het verre verleden gebruikelijk anonieme (massa)graven, waarvan de locatie veelal onbekend is gebleven. Van de doden gevallen bij het beleg van Antwerpen in 1832 is bekend dat zij terplekke werden begraven en later, voorafgaand aan stadsontwikkeling, zijn overgebracht naar Ginneken. Slechts een hogere militair werd, in een loden kist, in die tijd gerepatrieerd om een graf met naam te krijgen. De gewone soldaat werd gebruikelijk terplekke begraven, zonder al te veel militaire eer en anoniem. Onderstaand, om een nader idee te vormen over het begraven van militairen, één van de schaarse contemporaine bronnen hoe 'onze helden' een laatste rustplaats wensten, en, soms, kregen.

Donkersloot beschrijft in zijn Schetsen uit het kantonnementsleven in Noord-Brabant (1830-1835) onder andere 'Het testament van een oud soldaat'. Soldaat J.H. Br. had met potlood op de blanke bladen van een verouderde almanak zijn laatste wil geschreven. "Een soldaat een testament?", vraagt hij zich af. Hij had zijn vader nooit gekend en was op jonge leeftijd door zijn moeder in het leger achtergelaten, om vervolgens als tamboer opgevangen te zijn en later gepromoveerd tot soldaat 30 jaren dienst te doen. Al die tijd had hij zuinig geleefd en behalve wat persoonlijke bezittingen honderd gulden te vermaken, en wel aan de diverse leden van zijn compagnie. Wat hemzelf betreft voor de barbier geld om een scheermes te kopen om hem te scheren: alleen het haar en niet de huid! En ter bekostiging van een be-



*Waterput en mestvaalt op een erf in openluchtmuseum Bokrijk*



kendmaking in de Haarlemmer-courant, 'met mijn rang en stand er bij. De wereld ziet toch gaarne zeldzaamheden!'. Hij vraagt ook om 'eene kist, die dicht is en geschaafd. Wat er dan nog overschiet verdele men onder de tamboers en zes fuseliers, die bij mijn uitvaart trommelen en schieten opdat het, behalve de compagnie, nog meer mensen weten, dat er een soldaat begraven wordt!'. Donkersloot schetst het verlangen als soldaat erkend te worden als individu en waardig afscheid te nemen van het ondermaanse bestaan. Erkend door de directe omgeving waarin men dagelijks verkeert, maar niet minder door de samenleving.

Tolsma op zijn beurt zou begraven zijn in aanwezigheid van mede-militairen vastgelegd in stukken van de RK-parochie (mondelijke mededeling van Martin Hurkmans). Niet onaannemelijk is dat men onderling afsprak hoe te handelen indien men voortijdig afscheid moest nemen van lotgenoten. De overige overleden militairen zullen naar verwachting begraven zijn op het protestants deel van het kerkhof. Inzage in documentatie daarvan is echter niet verkregen.

### **Gevallen buiten het slagveld**



Tolsma's dood verhaalt ons een aantal lokaal en regionaal interessante zaken. Zoals dat niet alleen strijd, zoals de tiendaagse veld-

tocht en het beleg van Antwerpen, leidde tot het sneuvelen van militairen als gevolg van de afscheiding van België. Ook de weinig gezonde huisvesting en de druk op de voedselvoorziening speelden de militairen parten. Hun afweer zal stevig op de proef gesteld zijn. Nog even afgezien van epidemieën, endemisch danwel van buiten. En dat geldt zeker de beginjaren van kantonnering. Een relatief hoog aantal militairen werd in 1831/1832 getroffen in Hoogeloon. De vrij geïsoleerde ligging en het op zelfvoorziening gericht zijn van deze gemeente zal een en ander mogelijk versterkt hebben.

Ook vielen er burgerslachtoffers. De beschikbaarheid en kwaliteit van het voedsel stonden onder druk. Militairen hebben wellicht ziekten tot in de uithoeken van het platteland getransporteerd. Medische zorg voor burgers was nog niet of nauwelijks beschikbaar. Ook schortte het aan medische kennis. De Brabanders mochten hun eigen oorlogsslachtoffers naar het kerkhof begeleiden.

Bart Beex

## KNOEZELS

*Ja, waar zijn die gebleven? Aan het eind van de jaren '40 was ik in Tilburg misdienaar in het klooster van de Broeders van Liefde, niet ver van mijn ouderlijk huis. Ze runden ook de lagere school St. Thomas en die leverde in voorkomend geval ook die kleine dienstverleners. Op zondagnamiddag was er nog "het Lof" en daarna mochten we in de ruime, van veel fruit voorzien tuin nog wat lekkers 'scoren'. Knoezels hadden belangstelling, in elk geval die van mij, ook al stelden ze me qua smaak nog al eens teleur: te hard en ook bijna altijd te zuur.*

Knoezels, zo kende ik ze. Anderen hadden het over *kruezels*. Nou ja, dat scheelde maar één letter. Bij de groenteboer waren ze er soms ook. Altijd in kleine hoeveelheid en duidelijk anders dan de veel gewonere aalbes. Maar ondanks teleurstelling bij het eten ervan, was mijn herinnering eraan zodanig, dat ik ze later in mijn eigen moestuin ook wilde hebben. Toch stalen ze ook hier niet de show. Ze bleven vaak te klein, onrijp dus en de struiken waren soms wat schimmelgevoelig.



De enkele potjes jam die van de 'oogst' overbleven, waren niet genoeg om er een volgend jaar weer zin in te hebben. En zo verdween, heel onopvallend, de knoezel uit mijn herinnering.

Tot onlangs. Toen dook het vruchtje weer op in een gesprek. Het bleef niet bij de smaak (die bijna niemand lekker vond), maar ging heel snel naar de naam waarmee de bes werd aangeduid. In geen tijd tuimelden een aantal varianten over elkaar heen: *kruesel*, *krusel* en simpelweg *kruis* lijken nog het meest op elkaar, maar ook *klapbes* (dat doen ze als je erin knijpt of erop bijt) en *grote of dikke bes* gingen langs. Genoeg reden om eens te zien wat de taalkunde erover zegt. Dat is best veel.

In Noord-Holland en Friesland spreekt men van *kruisbei* en *krúsbei*, in de Betuwe van *kriesel* of *krissel*. Overijssel heeft ze als *kriesebes*. In Noord-oostelijk Nederland zijn ze ook wel bekend als *krüü(s)bees*. Het ook in

Limburg niet onbekende kroezel is mij vertrouwd vanuit mijn jeugd, maar andere woorden die daar worden gebruikt, ken ik weer niet: *kroosjel*, *kroeësjel*, al zou ik ze wel kunnen plaatsen. Dat zou lastiger zijn geweest met het Maastrichtse *krónsel*.



Gelukkig weet ik via een Limburgse schoonzus die in die omgeving woont, dat ze ons heerlijke *kroensevlaai* voorziet als we daar zijn. Een lekkernij waar ik in Brabant regelmatig naar heb gezocht en gevraagd, maar hier helaas nooit heb gevonden.

Naamgeving heeft met logica niet veel te maken. Dat zal iedere neerlandicus beamen. Naamgeving ontstaat soms regionaal, in dialecten en soms andersom, wanneer namen vanuit de landstaal naar een dialect gaan. Niet zelden gaat het trouwens om oeroude woorden die al voorkomen in de taal van de Middeleeuwen, het Middelnederlands, of zelfs teruggaan naar het nog oudere Gothisch.

Onze eigen streektaal kent die variëteiten ook: in Westerhoven is het 'n *knorzel*, maar in het vlakbij gelegen Bergeijk is het een *knoerzel*. In centraal Kempenland is de -r- er niet meer: 'n *knoessel*, een naam die meer oostelijk weer verandert in *kroessel*.<sup>1</sup>

Het West-Brabants – wat taal betreft nogal opvallend verschillend van het Oost-Brabants – kent als naam *stikkebezie*, met als varianten *stekenbezen* en *stikkebeier* in Vlaanderen. Bij de Zeeuwen heten ze eenvoudig *beier*.

Zijn het 'verdwenen vruchten' zoals je ook 'verdwenen groente' hebt? Ik denk het wel. Alleen voor 'verdwenen groente' is er nog wel eens een ijverige moestuinier of een kok die zich er sterk voor maakt. Dat zie ik met de *knoessel*/*knorzel* of hoe ze ook mag heten, niet snel gebeuren. Behalve in Limburg natuurlijk, waar de *kroensevlaai* ook van mij nog heel lang mag blijven.

Harrie Grielen

1 De taal van Kempenland; Van aauwbette tot zwiemele in: Kroniek van de Kempen 14 (1994), p.123.

## **FAMILIE WINTERMANS IN DUIZEL**

*De familienaam kennen we voornamelijk van de sigarenfabrieken Agio en Henri Wintermans te Duizel, respectievelijk Eersel in de personen van Jacques (Agio oprichter in 1904) en Henri van de gelijknamige fabriek in Eersel. Ook al blijft de naam Henri Wintermans Sigarenfabrieken in ons collectieve geheugen gegrift: de fabriek heet intussen Scandinavian Tobacco. Maar er zijn meer gekende familieleden uit dit gezin en dan denken we aan Jef Wintermans, de oudste van de kinderen en 14 jaar ouder dan zijn broer Kees. Wie was dan Jef ?*

### **Jef Wintermans**

begint zijn indrukwekkende carrière als onderwijzer met landbouwakte. In 1896 is hij mede-oprichter en eerste secretaris van de NCB Duizel. Van 1906 tot 1918 vestigt hij zich als rijkszuivelconsulent voor Noord-Brabant te Eindhoven. Vanaf 1908 is hij 21 jaar voorzitter van de Noord-Brabantse Christelijke Boerenbond.

In 1915/1916 is hij mede-oprichter van de Gemertse Coöperatieve Zuivelfabriek de Eendracht te Gemert en tussen alle bedrijven door is hij een studie rechten begonnen. In 1929 rondt hij de studie af met het behalen van zijn doctoraal. Hij wordt voorzitter van de Raad van Commissarissen van de CHV en NCB en in 1919 volgt hij Pater Van den Elsen op als hoofdredacteur van het Boerenbondsblad (Gemert) dat wekelijks verschijnt.

Jef is ook Tweede Kamerlid van de RK Staatspartij van 1918 tot 1929 en bekleedt kort de positie van waarnemend directeur-generaal van het Ministerie van Landbouw. In de heemkamer bevindt zich een exemplaar van een boek over het leven van Jef Wintermans geschreven door Bas Bierkens. De titel luidt: "Memoires van Jef Wintermans".



*Jef Wintermans*

### **Kees Wintermans**

wordt in 1916 directeur van de Gemertse Coöperatieve Zuivelfabriek "De Eendracht" waar zijn broer Jef ook een rol speelt. In 1941 wordt het 25-jarige jubileum groots gevierd en Kees is dan tevens bestuurslid en verdienstelijk muzikant van de Gemertse Harmonie Excelsior en voorzitter van de plaatselijke afdeling van de R.K. Staatspartij, de latere KVP.

Maar Kees heeft nog meer talenten. Uit een druk van de liederenbundel



*Kees Wintermans*

van de NCB uit 1940 blijkt, dat hij mede-auteur is van een Brabants Volkslied. De andere auteur is zijn broer Jef. Hoe wonderlijk. Aan dit Brabantse Volkslied is hierna apart aandacht gewijd.

Al van maart 1943 dateert de verordening van Hitlers rechterhand Heinrich Himmler, dat elke politieke moord met contraterreur moet worden beantwoord. Op 10 augustus 1944 wordt Kees Wintermans slachtoffer van deze maatregel. Dankzij gemeentearchivaris Rouppe van der Voort beschikt het gemeentearchief van Gemert over alle ter zake doende stukken. Ook in de in november 1945 afgenomen verhoren van de daders - Karl Cremer en Michael Rotschopf - wordt in detail verhaald over hun opdracht en de wijze waarop zij Kees Wintermans om het leven hebben gebracht.

### **Gruwelijke opdracht ter vergelding**

De opdracht krijgen zij van Obersturmbahnführer Hadegen van de SD in 's-Hertogenbosch direct na de roofmoord op slagerij Verstappen in Gemert. Er is meteen een besluit genomen tot vergelding. Kort tevoren heeft de Aussenstelle van de SD in den Bosch een uitbrander gekregen van General Schöngarth, het nieuwe hoofd van de SD. Dit naar aanleiding van het zwakke optreden na de moord op twee landwachters aan de gemeentegrens tussen Gemert en Beek en Donk. Dankzij de bemiddeling van o.m. NSB-burgemeester Vogels is toen een persoonlijke vergelding omgezet in de vordering van 100 fietsen.

Maar nu in de vroege morgen van 10 augustus 1944 is men bij deze Aussenstelle kordaat. Cremer en Rotschopf gaan in burgerkleding in een van een particulier aan het verkeer onttrokken auto met chauffeur Emil Eugen Rafflenbeul op pad naar Gemert. Ze hebben uit een lijst van 21 Gemertse personen die als anti Duits bekend staan, de naam van directeur Wintermans aangekruist en die van huisarts Verbeek. In de berm van de Elsendorpseweg richting Sint Anthonis wordt Kees met drie kogels gefusilleerd en is daarmee een van de vele slachtoffers van de zogenaamde Silbertanne moorden.

### **De geruchtenmachine gaat draaien**

De moord op zich is al verschrikkelijk maar nog vervelender wordt het, als na de oorlog geruchten opduiken, dat Wintermans wellicht door het verzet zou zijn omgebracht. In november 1945 wijdt Jan Ermers twee voorpagina's aan de zaak Wintermans. Naar aanleiding van door een Helmondse Inspecteur van Politie, de heer Kunst, verricht verhoor van de

moordenaars blijft hij nog met een aantal vragen zitten, juist vanwege de dan al meer dan een jaar circulerende geruchten dat Wintermans door het verzet is omgebracht. Hij wordt op zijn wenken bediend want de opperwachtmeesters Schell en Scharn van de Gemertse politie gaan voor een aanvullend verhoor naar Rotterdam. Zij brengen klaarheid in het verhaal: het is de SD zelf geweest die de valse geruchten in de wereld hielpen. Onderzoeken maken almaar duidelijker wat een vuil spelletje de SD speelde met de reeds genoemde Silbertanne Aktion. Die had als doel had: wraak en ontwrichting van het Nederlandse Verzet door het verzet de verantwoording van de moorden in de schoenen te schuiven.

### **Verdraaiing van feiten als strategie**

Wat betreft Wintermans is dat aardig gelukt. De opdrachtgever tot de moord, Obersturmbahnführer Hardegen, die in de vroege ochtend van 10 augustus de leiding neemt in het onderzoek naar de moord op slager Theeke Verstappen, komt tot de snelle conclusie dat het roofmoord betreft en hij draagt het onderzoek over aan de plaatselijke politie. Wanneer hij op het gemeentehuis van de door hemzelf voorbereide moord op de Peeldijk verneemt en waartoe hij het moordcommando op pad stuurde, neemt hij nu ter verhulling van de rol van de SD ook dit onderzoek ter hand. Ook in Elsendorp komt hij tot de snelle conclusie "roofmoord". Het onderzoek draagt hij ook daar over aan de plaatselijke politie. Echter niet de ter plaatse gevonden patroonhulzen. Die zouden met "Duitse" munitie immers een Silbertanne Aktion kunnen verraden. Wij weten dit, omdat hij zijn ondergeschikten daarvoor later een standje geeft. De inbraak bij Slagerij Verstappen was inderdaad het werk van een verzetsgroep en het was hen te doen om vlees voor onderduikers. Maar de inbrekers worden betrapt en dreigen met wapens haalt niet uit. Theeke gooit met een waterketel en een koffiepote.

Hij wordt neergeschoten en met een broer vastgebonden op een stoel. In een nauwgezet door de ondergrondse bijgehouden administratie staat een beschrijving van het gebeurde dat men bijzonder betreurt, geenszins de bedoeling was en dat afgesproken was wapens alleen te gebruiken ter intimidatie.

De naam van Wintermans is in de annalen van de ondergrondse nergens aangetroffen. De daders Cremer en Rotschopf zijn, nog voor het tot een berechting komt van de moord op Wintermans, opgehangen na veroordeling door een Brits tribunaal in Essen voor de moord in Tilburg op drie ondergedoken bemanningsleden van een geallieerd vliegtuig.

Frans Teunis Bron: Artikelen Ad Otten van de Heemkundekring Gemert.

## Brabants Volkslied.

Wie herinnert zich nog de discussie over een volkslied van Noord Brabant dat enkele jaren geleden in de Brabantse pers heeft gewoed?

Er zou er geen zijn en de bevolking werd opgeroepen een keuze te maken uit bekende liederen en die keuze voortaan te duiden als Brabants Volkslied. Welnu, Georg Gijsbers kondigt iets nieuws aan op de dag van het "19de Grooët Gimmers dikteej". Hij herinnert zich op de Kom-school in Gemert behalve het Gimmers volkslied ook het "Brabants Volkslied" te hebben geleerd.



In de liederenbundel van de NCB van 1940 staat een "Brabants Volkslied" gecomponeerd en geschreven door Kees en Jef Wintermans. Maar er is nog iets. De melodie waar het lied mee begint zal menig Brabander bekend in de oren klinken want die lijkt verdacht veel op "Toen den Hertog Jan kwam varen". Georg Gijsbers herkent de melodie onder de tekst van het volkslied van de gebroeders Wintermans en dat is 7 jaar ouder; Immers het lied van hertog Jan van de makers Floris van de Putt en Harrie Beex is van 1947. Vijf skon coupletten in 'marschtempo' zijn er, waarvan het eerste begint met "Tussen Maas en Scheldeboorden ligt ons dierbaar vaderland".

Wanneer we ons realiseren dat dit Brabantse Volkslied in de eerste helft van de bezettingstijd is geschreven en gedrukt, dan spreekt het vijfde couplet boekdelen. De schrijvers en de NCB hebben een duidelijk standpunt over de machtswisseling, want in dit couplet bezingen ze niemand minder dan Wilhelmina van Oranje, Koningin van Nederland.

Weet dan dat trouw voor 'God en Koning' en 'Brabants edel volk dat stand houdt' de slogan is. Een tekst die de bezettende macht allerminst moet zijn bevallen. In juli/augustus 1940 wordt door de Rijkscommissaris Seyss-Inquart afgekondigd dat tegen het uitsteken van vlaggen aan gebouwen ter ere van een Lid van het Huis van Oranje streng zal worden opgetreden. Een paar maanden later komen de gebroeders Wintermans met een lied op de proppen dat nota bene de Brabantse trouw aan de Koningin uitdraagt . . . Je moet maar lef hebben.

Het duurt dan niet lang meer of de bezettingsmacht verordonneert ook om alle naar Koningin Wilhelmina genoemde straatnamen een andere te geven. De Gemertse Wilhelminalaan wordt dan de Pater van den Elsenlaan. Toch weer een vaderlandse held. Zou de bezetter dat beseft hebben? Frans Teunis Bron: zelfde als voor.





**DE VEILIGSTE PLEK  
VOOR ALLES  
VAN WAARDE**

**BEWAAR UW WAARDEVOLLE SPULLEN IN  
HET BEST BEVEILIGDE FORT VAN NEDERLAND**

Kom een kijkje nemen in ons unieke pand.  
Maak vrijblijvend een afspraak.

Dr. Hiltroplaan 1 ■ 5652XR Eindhoven  
T 040 70 73 131 ■ [www.fortados.nl](http://www.fortados.nl)



**FORTADOS**  
DESIGNED TO PROTECT

# Ad Kokx *n.v.a.f.*

## Witgoed



Sigarenmaker 10D  
5521 DJ Eersel  
Tel. (0497) 51 33 69  
Fax (0497) 53 43 65  
E-mail: [info@adkokxwitgoed.nl](mailto:info@adkokxwitgoed.nl)  
Internet: [www.adkokxwitgoed.nl](http://www.adkokxwitgoed.nl)

reparatie en verkoop van was- en koelapparatuur



Bij inleveren van deze bon krijgt u een Kerastase ritueel t.w.v. €15.00 voor €7.00. Heeft u vragen? Bel ons gerust!

[www.denbarbier.nl](http://www.denbarbier.nl), Hint 4, 5521 AH Eersel, 0497-514026



**van Herwijnen**  
SERVICES

Van Herwijnen  
services 10 jaar

installatie & advies

Locatie

Horstveld 14  
5521 SL Eersel

Neem contact op

Tel. 06 - 19 19 30 55  
[info@vanherwijnen-services.nl](mailto:info@vanherwijnen-services.nl)

[www.vanherwijnen-services.nl](http://www.vanherwijnen-services.nl)

Sterkin **DE ECHTE**  
Kwaliteit



- Service en onderhoud aan cv-toestellen
- Milieubesparende wateroplossingen
- Complete badkamers
- Zonne-energie en warmte terugwinning



**ATD**  
MACHINERY



**ATD Machinery B.V.**

Smaragdweg 30  
5527 LB Hapert

[info@atdmachinery.nl](mailto:info@atdmachinery.nl)  
[www.atdmachinery.nl](http://www.atdmachinery.nl)